SAT-2B.407-1-LT-02

Да отстояваш родното: Константин Петканов и движението „Родно изкуство”

Никола Бенин

To assert the native: Konstantin Petkanov and the “Native art” movement

Nikola Benin

Abstract: *In the article "To assert the Native: Konstantin Petkanov and the "Native Art " Movement" the essence of the “Native Art” movement is clarified as well as the participation of Konstantin Petkanov in it. It is emphasized that the "Native Art" movement is introduced from Germany, known as Heimatkunst. At the basis of it is the idea of "love for the fatherland through love of home". The creators of the “Native Art” movement recreate the life cycle of man (birth, marriage, work, death and the rituals associated with them), seek and present signs of faith (tales, legends, gospel texts, pagan and Christian rituals, holy places). Topics of present interest are also those related to ecstatic states of our history that reveal the greatness of community spirit. Popular customs, ethnographic peculiarities, national consciousness and faith are the most important characteristics in defining the national identity. Hence through their prism the relation “us and others” is interpreted. The other process in the 20s of the previous century, in which the subject of discussion is the native, is initiated by the writers belonging to the "Streletz" group (1925-1927). Ten years after the founding of the "Native Art" movement "Bulgarian Native Art" Cultural Association was created, in which Konstantin Petkanov takes an active part. The efforts of the artists listed above are aimed at strengthening the spirit of the Bulgarians and at consolidation of the Bulgarian world. The author draws the conclusion that the writer creates the Eastern Thrace myth, which together with the myth of Macedonia and the myth of the Golden Dobrudzha, build the myth of Great Bulgaria.*

Key words: *"Native art" movement, Heimatkunst, Konstantin Petkanov, "Bulgarian Native Art" Cultural Association.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Литературата между двете световни войни е белязана от протичането на различни, често пъти противоречащи си едни на други идеологически и естетически процеси [1]. Два от тях залагат в особена степен на родното. Интересното е, че въпреки общия си обект на художествено пресъздаване, те са концептуално различни. Тези идейно-естетически различия са в пряка зависимост от релацията ние и другите.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Единият процес, свързан с понятието „родно”, е движението Родно изкуство. Привнесено от Германия, известно като Heimatkunst, то се разбира като изкуство, отразяващо идеята за “любов към отечеството чрез любов към родното”. Според немския изкуствовед Валтер Ниман едно творчество е обречено без връщане към родовия дух, без преклонение пред природата и без открояване на хармоничното в живота, което е здраве, и което е противопоставено на болезнените форми на авангарда. Въз основа на схващането за моралната чистота на селяните се издига теорията за неразривната връзка на „кръвта и почвата (Blut und Boden)”, чието единство ще спаси общността от израждане. Творците от движението Родно изкуство пресъздават житейския кръговрат на човека (раждане, сватба, труд, смърт и ритуалите, свързани с тях), търсят и представят знаците на вярата (сказания, легенди, евангелски текстове, езически и християнски обреди, свети места). Актуални са и теми, свързани с екстатични състояния от историята ни, които разкриват величието

на родовия дух. Битът, етнографските особености и националното съзнание и вяра са най-важните белези при определянето на националната идентичност. Оттук през тяхната призма се интерпретира релацията ние и другите.

Гео Милев е един от първите в нашата литература, който се противопоставя на битовия характер на родното изкуство. Той пише: „Това „родно изкуство" искаше да бъде само едно: битово изкуство; естетиката на „родното изкуство" слага в основата на изкуството – преди всичко: народния бит с всички негови особености и отличия от всеки друг народен бит. „Родното изкуство" е повик против онова изкуство, което имаме днес" [2].

Другият процес през 20-те години на миналия век, в който се подлага на дискусия родното, е породен с писателите от кръга „Стрелец" (1925 – 1927). Те включват опозицията ние и другите в специална културологична доктрина, като търсят вечното/универсалното в националната духовна традиция, доказвайки, че сме част от европейската култура. Сава Василев подчертава: „И те („стрелците", б. м., Н. Б.) на свой ред настояват, че към „родното" не може повече да се върви с помощта на външните му форми и знаци – етнографически, природно-географски, та дори и културно-исторически, гарантиращи националната идентичност повече откъм колорита на бита, материалната култура и навичния живот. Родното трябва да се възроди и да присъства в културата на модерното общество като духовно състояние, да приобщава съвременника към широкия свод на универсалните ценности" [3].

Десет години след основаването на движението Родно изкуство на 6 октомври 1929 година е създадено Културно дружество "Българско родно изкуство". Негови основатели са писателите Иван Грозев и Антон Страшимиров, проф. Асен Златаров, оперните прими Христина Морфова и Цветана Табакова. Една от водещите цели на дружеството е провеждането на „всебългарски културни тържества" и пропагандирането на изконните ценности на родната култура. Негови патронажни членове са проф. Богдан Филов, Митрополит Стефан, ген. Теодосий Даскалов Добри Божилов, Никола Мушанов, Стоян Омарчевски, Александър Огнянов и Димитър Вълев, ген. Ст. Цанев – почетен адютант на царя, Димитър Пешев, Кирил Гунев – управител на БНБ. През периода 1935 – 1939 година са организирани 80 литературно-музикални и театрални спектакли с участието на актрисите Олга Кирчева, Ирина Тасева, Марта Попова, на актьорите Никола Масалитинов, Кръстьо Сарафов, Констнантин Кисимов, Асен Камбуров, на писателите Антон Страшимиров, Стилиян Чилингиров, Добри Немиров, Константин Петканов, Магда Петканова, Ангел Каралийчев, Емануил Попдимитров, на професорите Александър Балабанов, Михаил Арнаудов, Борис Йоцов, на композиторите Добри Христов, Любомир Пипков, Парашкев Хаджиев, Панчо Владигеров и на оперните певици Христина Морфова и Людмила Прокопова, на скулптора Иван Лазаров и много други. Усилията на изброените творци са насочени към укрепването на духа на българина и към консолидирането на българския свят. Те обръщат поглед към миналото – патриархалния бит и историята, в които търсят здравите устои на родното. И при тях релацията ние и другите е отправна точка за открояването на ценностите, съхранени от народа ни през вековете. През епохата на социализма този процес предизвиква интереса на мнозина изследвачи, между които е и Пантелей Зарев. Той отбелязва: „Константин Петканов идва да разшири кръга от сюжети, използвани от видни представители на селската ни белетристика, като: Елин Пелин, Йордан Йовков и Каралийчев. Той следва школата на онази класическа патриотическа литература, която разказва за поробени български земи и за патриотично въодушевление, обхванало народа ни. И още една особеност в неговото творчество – то ни въвежда към далечната патриархална старина, към отдавна отминалото, което се представя в съзнанието на писателя като типичен образ на родното" [4].

Интересно е движението „Родно изкуство" да бъде видяно и през гледната точка на теорията на новия историзъм, който е респектиран от порядъка, описан в уникални моменти от логиката на историята. А „литературната история – според Хейдън Уайт – е именно такъв порядък от уникални стилистични моменти, всеки от които може да се схване като парадигматична структура" [5]. Така, движението „Родно изкуство" притежава типичната, уникалната стилистика в дискурса на модерността („порядъка", би казал Уайт), със собствените си „уникални моменти": литературни и нелитературни текстове, социални институции, практики. Сред типичните, усвоени от „Родно изкуство", са художествените и публицистичните творби, които дефинират като цялостни и органични такива творци като Каралийчев, Йовков, К. Петканов, Ф. Попова-Мутафова, Р. Стоянов и др. В поетическите им практики могат да се откроят похватите на лиризиране на стила и езика, изразните средства, следващи поетиката на народната песен, приказка, сказание, легенда (и подобаващият жанров избор, който правят, например, творци като Йовков); устойчивите теми и мотиви, в които се идеализира миналото, патриархалното семейство и единението на родовия дух и пр. Така се описва и философията на историята – „като функция на начина на интерпретация на предмета и познаването на самата история" [6]. Петканов е верен ученик на Вазов в това отношение – доколкото може да се вярва на историческата коректност на „Под игото", може да се доверим и на трилогията „Жътва".

Йордан Йовков, Константин Петканов, Стоян Загорчинов, Фани Попова-Мутафова, Стилиян Чилингиров, Петър Карапетров и др. разкриват от различен ъгъл силата и значимостта на българските добродетели в патриархалния свят и утвърждават идеята за народностното единство. Така например Стилиян Чилингиров в книгата „Какво е дал българинът на другите народи" интерпретира темата за ролята ни в общочовешката култура. Това също е начин да се участва в големия националния проект – в процеса на неговото писане и съхраняване. Подобно на Паисий, писателят залага на ретроспективното вглеждане в миналото, с което се гордеем, и, заедно с това, ни съпоставя с другите. И все пак всичко е направено с оглед на новото време. Погледът към миналото не визира славните дела на царете, а приноса на обикновените хора за развитието както на родната, така и на европейската култура. Така Чилингиров посредством концепцията, че сме част от голямата култура на на европейските народи, се заема да повиши народностното самосъзнание и гордост и да сплоти българите.

Идеята за обединението на народа е застъпена и от Константин Петканов в статията му „Изкуство и съвременност": „След войните и народната катастрофа настъпва раздвоение в народа. Единственото нещо, което можеше да ни обедини, не беше хаотичното настояще, нито пък мъглявото бъдеще, а достоянието на славното минало. То трябваше да се превърне в живот, за да черпим сили от него. Така се родиха историческите романи… Израз на една обща народна стихия, която не можеше да превие врат пред мрачните последици от катастрофата. Историческите романи ни върнаха към героизма, към подвига на саможертвата, при народната любов, към земята и свободата".

Чрез библиотечните поредици „Древна България", „Из нашето минало", „Нашата родина и минало", „Българска историческа библиотека за деца и юноши" и др., замислени и насърчавани от различните министерства, се издават десетки творби на историческа тематика. Никола Атанасов констатира: „Разгроменият българин търси българското във всички времена на историческото битие, като очаква там да се роди вярата му в род и бъдеще, да намери нови устои за своето съществуване, да излекува раните си, да осмисли дните си" [7].

Писателят Константин Петканов участва с десетки произведения в споменатите библиотеки и поредици. Знаменателно е присъствието му в библиотека „Древна България". Ще спомена само някои от заглавията: „Симеоновият меч" (1936), „Царица

Мария Ирина" (1936), „Преселници" (1937), „Девет дни" [Исторически разказ]" (1938), „Златна земя" (1938), „Боляри" (1939), „Богомилът Василий" (1939), „Бунт в Несебър. [Исторически разказ]" (1939), „Войводата Сермон [Исторически разказ]" (1939), „Битката при Одрин. [Исторически разказ]" (1941) и др.

Романите „Хайдути" и „Вятър ечи" също са публикувани в библиотека „Древна България". В тях Петканов изгражда митологеми, създава ефектни образи и ситуации, внушаващи трайни представи за българската идентичност, за устойчивостта и силата на националния дух. Романистът въвежда мита за изгубената земя–рай Едем (Елнъзач), за героя хайдутин, който, подобно на юнашкия епос, е наречен юнак. Творбите му сплавяват духовното и битовото, универсалното и самобитното. Естествено, в основата е конфликтът между българи и турци. Турците са в ролята на поредния съдбоносен противник, който предстои да бъде победен с цената на много жертви, но и благодарение на който ще изпъкнат още по-ярко силата и нравствените достойнства на българина.

Още в началото на първия роман „Старото време" от трилогията „Жътва" ставаме свидетели как своето, дискрено разграничено от чуждото, живее в очакване на бъдещото си появяване на сюжетно-фабулното развище. В ромоновата поредица нравствените ценности са едни от най-често интерпретираните елементи при изграждането на опозицията ние и другите. В етично конструирания родово-патриархален свят на Петканов героите са разпознаваеми не толкова с тяхното лице, колкото с техния нрав и постъпки. Ние не знаем какви са очите на дядо Костадин Пендев, но познаваме, неговите добродетели трудолюбие, благородство, отзивчивост, загриженост за благополучието на рода и на народа и т. н. Естествено в този затворен свят, в който всеки всекиго познава, другият не е неутрален, той е знаково видим, носещ многообразие от ориентири. Той лесно бива разпознаван и не може да бъде сбъркан със своя. По отношение на една от най-големите нравствени ценности – труда, издигнат в култ за тополчани в романа „Старото време", турците са представени като тунеядци, живеещи в наслада. Ще приведем следните примери. Пишен Георги носи торбата със зърно и когато жена му го пита: „Умори ли се?", той с мъжко достойнство отговаря: „Само турчин се пита. Не виждаш ли, че ми смъкна снагата" [8]. На друго място, когато турците искат да вземат добитъка на дядо Костадин, символните маркери на удоволствието и леността са репрезентирани по следния начин:

„Елнъзач, та Елнъзач! Е, добре, гладнико, ще я купя! Кажи на твоя султан, че Пендевци са достойни да купят всичката му земя. Работили сме и от работа не се плашим. На нас не ни трябват наргелета, броеници и кафета – ще вземете едно, земята ще ни го върне сто пъти" [9].

Думите на дядо Костадин са показателни не само за трудолюбието на Пендевци, но също за тяхното достойнство и самочувствие. Именно тези ценности са трайни характеристики както за членовете на рода, така и за герои като Танашака и Ихчията. По този начин текстът на трилогията „Жътва" последователно утвърждава нравственото превъзходство на българите и гради митове.

Друг характерен пример за трудолюбието на българите и леността на поробителя, намираме отново в думите на дядо Костадин. В неговата реч са изразени освен стремежът за сдобиване с повече земя, на която българите ще работят неуморно, и мечтата за разширяване на границите на българското. Топонимът Бяло море има едва ли не кодифицирана употреба в нашата литература и изгражда зримата представа за отечество с обширна територия, асоциирано до голяма степен с България от времето на цар Симеон. От съществуващите лирически творби, в които е то е възпято, („Отечеството на българина" от Добри Войников, „Каква е България" от Стефан Бобчев, „Радецки" от Иван Вазов), поемата „Хайдути" от Христо Ботев, с неизменното си присъствие в учебниците по литература, като че ли има най-голяма

„заслуга" за превръщането му в непреходен топос в националната ни културна памет. Антиномията море – поле (плодна земя) обаче работи основно по отношение на идентификацията с родното в полза на земята:

„Да имаше Христовата младост, би отишъл накрай света, да види все тъй ли ражда земята, или е запустяла, изоставена. Чудни хора имало на тоя свят. Да оставят земя като Елнъзач да гине в бурени и мухъл. Не знаят сладостта на земята и насила я карат да ражда гущери и змии. Ако можеше бразда като пояс да опаше около баирите и чак до Бяло море да стигне..." [10].

Негативният нравствен портрет на турчина се уплътнява и чрез клетвите и думите с пейоративна конотация: „Проклети да са тия кучета" [11], „Господ да порази тия омразни турци" [12], „Гладни кучета! ... Бесни кучета!. [13]. Отрицателният образ на турците в творбите на Константин Петканов е видян и от Мари Врина-Николов в статията „Образът на „турчина" в българската проза от XIX и XX век: тема и вариации по един мит на балканската национална идентичност". „Наистина и К. Петканов, и Л. Стоянов – твърди тя – отделят място на стереотипите от предишния век: турците са поганци, зверове, лентяи, чакащи всичко да им капне наготово от небето, паразити, които живеят на гърба на християните, сладострастници, които отвличат християнки, но тук черните краски са смекчени в две посоки: от една страна, по лични мотиви (отмъщение, пречки в любовта), българинът може да изпадне в положение на лошия и да предаде близките си на турските власти, от друга страна, османецът може да бъде наивен, да отвърне на ласкателството и смирението на християнина със състрадание и човечност" [14]. Човечни са героите от турския етнос в разказите и на Йордан Йовков. В трилогията „Жътва" са описани няколко случая, когато турците са гощавани, но те не са наивни и не се отнасят към тополчани милозливо. Например, когато Али Пехливан идва с кърсердарите в Топола, за да иска от първенците на селото да му предадат хайдутите, изображението се съсредоточава най-напред върху неговата жестокост („Живи ще ви одера. Селото ще запаля. Дете в майка ще разплача.") и след това върху неговото коварство и мнима доброта и сговорчивост, след като разбира, че ще му бъде дадено „нещо":

„ – Пратих да ви донесат ядене, нима ще ви държим гладни? Пък и другото ще гледаме някак си да наредим.

Али Пехливан вече не искаше да кряска, претълкува по своему Димитровите думи и за да не се покаже укротен пред селяните, загледа се в една посока. Никой не посмя да го заговори. [...] Обърна се към тополчани, изгледа ги и веднага погледът му се пречупи, полюбува се на ботушите си. Всичко, що сяташе да им каже, каза им го вече. Най-после и той има душа и не е враг на себе си. Хубаво ще бъде да си похапне и да се почине, а след това ще тръгне да гони хайдутите" [15].

Има и една по-специфична зона, която ни позволява да направим разграничения между българи и турци, а именно, по отношение на сексуални стереотипи. Османците са сладострастни и „манафи", а персонажите на Петканов са свенливи и неразвратени:

„Яна извърна глава да не го гледа. Ръката й, която крепеше кобилицата, се бялна като замбак и затрепера. Гласът й пропадна надълбоко, тъй немирно заигра сърцето й. Христо я приближи. Протегна ръка към предния бакър, но не го хвана, а само пусна нещо в него.

– Пази го като очите си!" [16].

Нравствената чистота, красотата на националната душевност, нейната неповторимост, са пресъздавани от творците от движението „Родно изкуство". Писателите и художниците откриват в българската душа устойчиви, повтарящи се архетипи, които произвеждат модалности за хармонично живеене в традиционната общност. Нравствеността конфигурира душевния свят, където желанията и чувствата са подчинени на спазването на неписаните правила на дедите. Морални устои на

чистотата на нравите и спазването на социална и възрастова йерархия, градивното отношение към труда и т. н. са силната позиция на българина, защото той му осигурява възможността да гради митове, в които чрез дихотомии се открояват неговите добродетели и негативните страни на другите етноси.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Така с основание можем да обобщим, че ако Димитър Талев с романите си разгръща мита Македония, Йордан Йовков, Дора Габе, Ивайло Петров и др. достроява мита Златна Добруджа [17], то Константин Петканов сътворява мита Одринска Тракия. Тези митове са част от националния патриотичен проект, свързани са с други големи митове като мита Велика България, определен сполучливо от Огняна Георгиева-Тенева като „историческа психотерапия" [18].

ЛИТЕРАТУРА

[1] **Ликова 1995:** Ликова, Розалия. Литературен живот между двете световни войни. Т. 1. София: Издателска къща „Иван Вазов".

[2] **Милев 1976:** Милев, Гео. Родно изкуство. В: Съчинения в три тома. Том II. София: Български писател, с. 184.

[3] **Василев 2000:** Василев, Сава. Литературен кръг „Стрелец". Велико Търново: Слово, с. 14.

[4] **Зарев 1978:** Зарев, Пантелей. Панорама на българската литература. Том трети. София: Наука и изкуство, с. 564.

[5] **Уайт 1996:** Уайт, Хейдън. Новият историзъм. Един коментар. – Литературата, 1996, кн.1, с. 50.

[6] Пак там, с. 50.

[7] **Атанасов 1929:** Атанасов, Никола. Исторически романи. – Листопад, XI, № 5-6.

[8] **Петканов 1968:** Петканов, Константин. Жътва. Старото време, Хайдути, Вятър ечи. София: Български писател, с. 103.

[9] Пак там, с. 164.

[10] Пак там, с. 98.

[11] Пак там, с. 177.

[12] Пак там, с. 178.

[13] Пак там, с. 293.

[14] **Врина-Николов 2016:** Врина-Николов, Мари. Образът на „турчина" в българската проза от XIX и XX век: тема и вариации по един мит на балканската национална идентичност.

– В: http://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/481-obrazat-na-turchina.html /16. 04. 2016.

[15] **Петканов 1968:** Петканов, Константин. Жътва. Старото време, Хайдути, Вятър ечи. София: Български писател, с. 292.

[16] Пак там, с. 92.

[17] **Лебедова 2006:** Лебедова, Румяна. Златна Добруджа. София: Захарий Стоянов.

[18] **Георгиева-Тенева 2003:** Георгиева-Тенева, Огняна. Литература и исторически мит. София: ГД „Критика".

– В: http://liternet.bg/publish4/ogteneva/mit/index.html / 14. 05. 2014.

За контакти:

Ас. Никола Бенин, катедра Български език, литература и изкуство, Русенски университет „Ангел Кънчев", E-mail: nbenin@uni-ruse.bg